

FIGYELŐ

BÍRÁLAT ÉS KOMMENTÁR

*Rakovszky Zsuzsa: Szilánkok
Magvető, 2014. 612 oldal, 3990 Ft*

EGY INGATAG UDVARHÁZ SODRÓDÓ LÁNYAI

Ha egy épület statikailag nem állja meg a helyét, vagyis nem áll meg a helyén, akkor hiába szeretnénk egyes részleteiben, ornamentikájában vagy tetőablakainak bájában gyönyörködni. Egy ilyen épület nem tud felépülni, de ha mégis, összeomlik, szerencsés esetben még azelőtt, mielőtt beköltöznénk. Gyönyörködésre tehát nem sok idő marad. Hasonló benyomásaim támadtak Rakovszky Zsuzsa SZILÁNKOK című regénye olvasása közben és után, pedig kétszer is ellenőriztem az erőviszonyokat. Továbbbráncigálva az analógiát: Rakovszky mindig – nyelvezetét, hangulatát, korszakát tekintve – különböző stílusú építményeket emel, bár nézőpontjai, látásmódjai között, különösen a nők társadalmi szerepének és szexuális kiszolgáltatottságának problémafelvetéseiben hasonlóságok is mutatkoznak.

A szerző első két regényének egyszólamúsága, egységes nézőpontja szorosan hozzátartozik e művek sikeréhez, s lehetővé teszi azt is, hogy viszonylag szűk metszetben mutassák azt a világot, amelyben szereplői mozognak. A KÍGYÓ ÁRNYÉKA nyelv(történet)i távlatot megidéző költői prózája sikeresen keltett életre egy korszakot, történetet s legfőképpen egy hiteles női karaktert – megjelenése óta méltán számolunk Rakovszky Zsuzsa prózájával is a kortárs irodalomban. A HULLÓCSILLAG ÉVÉ-nek vállalása kevésbé volt merész, ám ez alig befolyásolja a gyerekkor emlékeit feldolgozó regény erényeit; az ötvenes évek „szűrt levegőjét” a kis- és nagylányok, nők sorsait és léhelyezeteit a HOLD A HETEDIK HÁZBAN történetei is érzékenyen láttatják. A gondok,

meglátásom szerint, a VS-sel kezdődtek, nemcsak a nézőpontok, megszólalásmódok megsokszorozása, többszólamúsága okozta a regény vesztét, hanem az ezzel együtt járó manierizmus, kimódoltság, a mindeközben szólamokká fakuló nyelvezet, továbbá a különféle szubjektív megnyilatkozásmódok reflektálatlan áradata is. (A tartalmi kérdéseket most nem érintjük.) Mindezt azért fontos elmondani, mert a SZILÁNKOK-ban, minden pozitív várakozás ellenére, hasonló jelenségekkel és problémákkal kell szembesülnünk.

A SZILÁNKOK az eddigi Rakovszky-művekhez képest nagyregény, törekvései legalábbis eképpen azonosíthatók: két évtizedet átívelő, városok, helyszínek sokaságát bejáró összetett cselekmény, amelynek során különféle (ellentétes) életutak, sorsok bontakoznak a magyarországi társadalmi, politikai folyamatokkal és eseményekkel – szándéka szerint – szoros összefüggésben. Az ügyetlenül megoldott bevezető fejezet, amelynek szükségességében erősen kételkedem, azonban a Balkay család, pontosabban a Balkay lányok történetét ígéri, ráadásul a prousti módon megnyíló emlékezetet és néhány fényképet is játékba hozva, ám a regénynek végül semmi kapcsolata nem lesz az emlékezettel, az olvasó viszont jobban járhatott volna, ha a beígért, szűkebb sztorit kapja olvasmányul e kiszélesített, szerteágazó létesítmény helyett. A szerző ugyanis a narratív formák egész sorát veti be a nagyszabásúnak tervezett tabló megrajzolásához, van itt (fél) kerettörténet, napló, különféle levelezések, leleplező-meaculpázó levélművek, konzervatív és radikális folyóiratok cikkeinek viadala, de nem marad el a mindentudó, bár kizárólag korabeli ismeretekkel rendelkező narrátor külső nézőpontú történetmondása sem. Tehát az elbeszélésmód túlbonyolítása, fifikásnak szánt megoldásai, a nézőpontok ütköztetése, a szálak szertefuttatása az intencióval ellentétesen működve inkább szétforgácsolják a művet; minden van itt, ami egy prózai mű építőköve lehet, csak éppen cement nincs,

ami összefogná és megszilárdítaná az egészet. A SZILÁNKOK cím ilyen értelemben találónak tűnhet(ne), de mindeközben mégsem szilánkokat kapunk, hanem elterült képeket, széles elbeszélői futamokat, egy-egy esemény részletes kibontását, a rések nem ott és nem úgy jönnek létre, mint ahol és ahogy szerencsés lenne.

A szubjektív, önfeltáró, önteremtő műfajok (Rauch Géza naplója, a szereplők hosszú levelei), a külső elbeszélő által elmondott részek és az eseményekre rálátást biztosítani szándékozó újságcikkek olyan heterogén regényszövetet alkotnak, amelyben a megszólalásmódoznak, azok regénybeli pozícióinak, az eseményektől való távolságoknak, nyelvhasználatoknak mindmind egyéni arculattal, karakterrel kell(ene) rendelkezniük a hihetőség, hitelesség, a sok oldalról megközelített történelmi, társadalmi tabló életre keltése érdekében. Mindez azonban hiányzik Rakovszky regényéből, nemhogy egyénített hangokról nincs szó, de még a regénybe dolgozott műfajok is feloldódnak egymásban, a határok, műfaji jegyek elmosódnak. Az újságcikkek hosszú elbeszéléseké nyúlnak, a levelek – a levelező felek szempontjából – felesleges fejtegetéseket tartalmaznak, mindezek az olvasó informálását szolgálják, csak éppen az adott műfajokat teszik hiteltelenné, vontatottá.

A legtöbb problémám Rauch Géza naplójával akadt, amely végképp elveszítette naplószerűségét, s a szereplő énelbeszélésének szervesen álcája maradt. Megtudjuk, hogy Rauch Géza négy éve ír naplót, ám mégis hosszas történet formájában írja le gyerekkorát és anyjával való kapcsolatát, részletesen elmeséli, hogyan alakultak, illetve nem alakultak társas kapcsolatai gyerekkorától kezdődően Barsi Lacival kötött barátságáig. A kedvelt tisztás lefestésére is hosszú oldalakat szán – a regényben amúgy mindenki grafomán –, miközben az is kiderül, hogy évek óta jár e kies helyre olvasni. Eltöprenghetünk, vajon miről írt az elmúlt négy évben. A rendszeresen naplót vezető fiatalembertől a későbbiekben is kerek történetként kapjuk meg Barsi visszatértét a frontról és Ilonkával bontakozó szerelmét is. *„De hát minék is kerteljek: az emberek előtt még titkolózunk, de a naplóm előtt miért hallgatnám el: lassan egy esztendeje lesz, hogy újra találkoztam a húgommal (vagyis hát nem a vér szerinti húgom szerencsére, hanem csak a mostohatestvérem volt, az is csak egy kis ideig, anyám rövid életű házasságának néhány hónapja alatt), a néhai fegyőr*

mostohaapám lányával, Ilonkával!” Az idézett (és a még máshonnan is idézhető) rész alapján elgondolkodtató, hogy Rauch esetleg mégsem ír rendszeresen naplót, ám ez önmagával vívódó, magányos alkatát tekintve valószerűtlennek tűnik, s az is, hogy az Ilonka-szerelmem lejegyzésével egészen egy évet várt volna. Úgy vélem, az ember a naplójában nem írja le a már egyszer részletesen elmesélt, ismert körülményeket, például, hogy Ilonka nem vér szerinti testvére, és hogy csak néhány hónapig tartott anyjának ez a házassága. A naplóírás többnyire rendszeres tevékenység, a napi, heti események aktuális rögzítése, más esetekben inkább alkalmi lejegyzéseknek nevezhetjük.

E hosszas részletezés, mondhatni szőrszálhasogatás, talán megmutatta, hogy milyen alapvető módokon siklanak ki a regény megszólalásmódjai, s ezáltal mesterkéltté, valószerűtlenné válnak azok a dolgok is, amikről beszámolnak. Az egyéni hang, nyelvezet, nézőpont hiányában a szereplők szövegei nem rendelkeznek karakterformáló erővel, a megszólalásmódok közti különbségek alig-alig érzékelhetők, s tulajdonképpen minden nagyon közel van az/egy implicit szerzői hanghoz. Ezt a benyomásunkat erősíti, hogy a harmadik személyű elbeszélő sem tart távolságot sem a szereplőitől, sem az eseményektől, így a nézőpontok váltakozását leszámítva végül is egynemű nyelvi közegben úszunk, a zárdanövendék levelétől a progresszív újságíró cikkéig, holott a szándék mintha éppen ezzel ellentétes lett volna. S ennek a tulajdonképpen homógen nyelvezetnek nem válik előnyére, hogy mívesen terjengős, redundánsan redundáns, szecessziósan túlbujánzó, tehát túlírt, mindeközben, a hatszáz oldal közben, mégsem nevez(nek) néven dolgokat, nemhogy a századfordulós külső narrátor, de még szubjektív elbeszélőkké megtett alakjai sem (vagy fordítva). Tulajdonképpen bravúrnak is tűnhetne, hogy egyetlenegyszer sem hangzanak el a zsidó, asszimiláció, antiszemita, Tanácsköztársaság, kommunista stb. kifejezések a műben, holott azokban a társadalmi, politikai, történelmi folyamatokban, amelyekben a regény áthalad, s amelyek súlyosan befolyásolják a szereplők sorsát, nagyon is meghatározó, a korabeli szóhasználatban is élő kifejezésekről van szó, s a szereplők történelmet és művészetet „csináló” közegében Igeként és szitokszóként gyakran megforduló kifejezések sokasága hiányzik a mű nyelvezetétől.

ből, pedig különféle megszólalókból nincs hiány. S nem lehet semmi mentesség az ideológiai, politikai reflexiók hiányára, hiszen a szereplők jó része nemcsak távolról szemléli az eseményeket, hanem egyik vagy másik oldalról aktív részese a politikai erők formál(ód)ásának, a protárdiktatúra, majd a megtorlás eseményeinek. Hasonló szemérmesség jellemzi a testtel, nemiséggel kapcsolatos jeleneteket (illetve azok hiányát) és azok szóhasználatát is, holott Emma házassága előtt három férfinak is odaadja magát, s még a „disznókereskedőnek” is majdnem. Nem kapunk semmilyen képet a „progresszív” művészközeg szexuális életéről, csak a poligámia lelki gyötrelmeiről, a menstruációs görcs alhasi fájdalm, a rabok meghatottan énekelnek, s egyáltalán nem káromkodnak, a háborúban pedig nincsenek csonkolt testek, viszolygató részletek, csak némileg nehéz élelemhez jutni. (Az első világégés regénybeli elkenése kifejezetten bosszantó, hiszen a kezdeti – többségében – lelkes fogadtatás, majd a csalódás, kiábrándulás artikulálása, már csak a korabeli erős propagandának köszönhetően is, a mindennapi szóbeszéd, nyelvhasználat szerves része volt.) Egyáltalán, a századelő szépelgő, álszemérmes vértetében jelenik meg, mintha Móricz Kiss Jánosa nem ezekben az években öklendezné fel a torkán akadt töltött káposztát, mintha Veresné nem szédülne meg egy pillanatra a részeg káplán karjában, s kebléről nem pattannának le a gombok az ISTEN HÁTA MÖGÖTT-ben, s mintha Csáth Géza nem ezekben az években számolná coitusait naplójegyzeteiben.

Mindezzel, tehát a valóban egyéni megszólalás módok hiányával, a nyelvhasználat túlfinomkodásával szorosan összefügg, hogy Rakovszky szereplői nem bírnak életre kelni, hús-vér emberekké válni. A szereplők többsége mindössze egy-egy ember- vagy társadalmi típus szócsöve marad, kevés egyéni karakterrel; papírbábuk, akiket az implicit szerző kedve szerint tologat és beszélget. A női alakok erkölcsös penészvirágok vagy zuillott némberek bipolaritásában, a férfiak pedig a negatív skála sztereotípiáiban helyezhetők el. Mindezek alól talán egyetlen kivétel Emma, Balkay nevelt lánya, aki a regény főhősének nevezhető. A balsorsú apa bélyegével élő lány identitásválsága a mű legrészletebben és legsikeresebben kidolgozott vonulata, s a történet is ott kezd működni, amikor a lány kétszáz oldal után felmegy a festő lakására.

(Szerencsésebb lett volna valahol itt kezdeni a művet.) Bár Emma jelenetei közt is akadnak szentimentális wertheriádák (öngyilkossági kísérlet a Kánya-sziklánál), a lány budapesti új élete, pálya(ámok)futása mindenképpen a mű legerősebb része, talán éppen azért, mert a korgó gyomor, az éhség miatti rosszulletek, a férfiaktól való zsigeri viszolygás eleven fizikai működésben láttatják személyét. S talán sajnálható is, hogy a részleteiben kidolgozott karakter életének folytatása csak nagyobb léptékekben, utalásokban villan fel a mű utolsó negyedében. Emmának a regényben nincs énszólama, ami azért szerencsés, mert (főleg a regény első felében) ritkábban reflektál magára (akkor is az elbeszélő közvetítése által), mint szereplőtársai, s ez az ábrázolásmód az ő esetében harmonizál sodródó, igazi akarat, igazi vágyak nélküli karakterével.

Emma alakjának kidolgozottságát mutatja, hogy az ő tétova, másoknak megfelelni vágyó személyéhez köthetők azok a finom megoldások, az épület ornamensei, amelyekre az ingtag falak között felfigyelhetünk, s érdekes módon, míg a többi szereplő többnyire tintaszínű figura marad, addig Emma nemcsak életre kel, ahogy azt egy regényhőstől várjuk, hanem nemegyszer (pre)modernista-dekadens műalkotásokká lényegül át a századelő művészetére jellemző módon, ami további jelentésekkel árnyalja személyiségét. A valódi származásával szembesülő, évnesztéssel küzdő lányt több alkalommal is képpé, „ikonná” formálják az őt körülvevő férfiak, elsőként Karelcszky, a festő vázolja őt fel, ad neki vonalat, Rogác egy álomképbe szerelmes, és egy elmosódott fényképet őriz Emmáról, továbbá Behr Béla, a költő is műalkotásként látja őt: „úgy fest, mint azok a sápatag és lengétegg preraffaelita szüzek odabenn, csak éppen magának nem indáznak kalotaszegi motívumok a feje búbjából”. Néhány oldallal később, ugyanabban a jelenetben pedig Emma veszi szemügyre OPHELLA (Millais) reprodukcióját, („[a] kép víz színén lebegő lányt ábrázolt: betegesen élénkzöld hínár és sápadt vízirózsa között sodródott hanyatt a fekete folyó felszínén nyitott szemmel, kezét sajnálkozó mozdulattal tárta szét, aranybarna haja szétterjedt, és moszatként lebegett a feje körül, miközben csupasz csuklója és súlyos, gyöngyhímzéses középkori köntösének redői sápadt, zöldes víz alatti fényben derengtek”), s hogy ne lehessenek kétségeink, az elbeszélés később Emmát azonosítja a vízben lebegő

lánnyal. Az Emmához kötött képek, ikonikus kódok egyrészt a lány valamiféle rögzítését kísérelik meg ebbe a számára kapcsok, kapaszkodók, körvonalak nélküli világba, másrészt rámutatnak személyiségének tünékenységére, sodródó erőtlenségére, nem múló idegenségérzetre, de még (romantikus) regényszerűségére is; alakja valóban Ophelia identitásnélküliségével, férfiagnak való kiszolgáltatottságával mutat párhuzamot, s Emma maga is felismeri kontúr nélküliségét: „*az alombeli felismerések cáfolhatatlan bizonyosságával rájött, mi is a baj övele: őt nem vágta formára senki, olyan, mint a szürke, formátlan, összefogdosott tészta, és mindenki azt gyúrhat belőle, amit akar*”. Sóki bolyongásainak erőtlén vízióiban két lehetőséget lát maga előtt: beállni a hívők táborába, hiszen a vallásos bűnbánat megadhatná a bűn sötét méltóságát, a megtisztulás lehetőségét; ezzel szemben szégyennel teli emlékei a haladó elvek, az emancipáció szellemében jelentéktelenné válhatnak ugyan, de ezáltal ő maga is, személye is súlytalanná foszlik: „*Ezen a látszóvön át nézve ő maga is ugyanilyen jelentéktelen lett, lapos és szintelen, mint a papírból kivágott babák gyerekkorában, elveszett létezésének mélysége.*”

A mélység nélküli, „*papírból kivágott babák*” felidézése sajnos nemcsak a főhős léttapasztalatának egyik lehetősége, hanem az egész mű szereplőgárdáját jellemzi, pedig éppen a papíron való beszéd által kellett volna a figurák nagy részének életre kelnie. Sikeresebb megoldások esetén érdekes közelítési szempontja lehetne a műnek, de még így is átsejlik ez-az, a szereplők íráshoz való viszonyának értelmezése. A SZILÁNKOK-ban ugyanis mindenki ír valamilyen formában, a sóki fiúk izzó verseket, majd leleplező cikkeket, Rauch Géza még naplót is, amiről már esett szó, a pesti progresszív, baloldali kör szintén írásai által élteti magát, s a katedrán álló igehirdetők is publikálják tanaikat. Gyakran találkozhatunk Kardoss, a befutott, konzervatív író alakjával is, akinek egy időben épp Emma jegyzi le sorait, sőt Réthyné, a család barátja is publikál a konzervatív *Sóki Napló*ban. De a lelkes levélírók sem hiányoznak a regényből, közülük kiemelhetők Erzsébet egykori zárdai nevelőjének írt beszámolóit, a szobát bérbe adó főbérőlnő meglepő nyelvi kompetenciával megírt leleplező levele és Emma férjének aggodalmas, szűklátókörűségét is megmutató hosszú sorai. E „Grafománok Társaságának”

tükrében lehet jelzésértékű, hogy Balkay Emának nincsenek saját írományai, ő a regényben az egyetlen, aki csak mások – mindegy, hogy haladó vagy konzervatív – gondolatait jegyzi le, aki mások írásait gépeli.

Sajnálatos, hogy ilyenfajta – akár a regény egészét érintő – összefüggésekből nem fedezhetünk fel sokkal többet; akad ugyan néhány kiváló jelenet, például Barsi és Rauch házkutatása Balkayéknál vagy Emma rettenetes vonatútja a kommun idején, a túlírt, túlbeszélt jelenetek arányán ez keveset javít. S talán kisebb baj, hogy a XX. század első évtizedeit életre keltő kortárs próza szentimentalizmusra, romantikára jellemző kalandokkal, fordulatokkal, érzelmi fogásokkal él (például temetőjelenet, Balkay halála, Móor Ervin szerencsétlen menekülése, Rauch Géza családtörténete), mint az, hogy ezek közt a valóban regényes események közt sem a szereplők nem reflektálnak önmagukra, helyzetükre, történelmi, ideológiai szerepvállalásukra, helyes-helytelen tetteikre, sem az implicit szerző nem reagál semmilyen eseményre, szereplőjére ironikusan, nosztalgikusan vagy bármilyen más módon, akár a megjelenített időszak, akár a későbbi korszakok horizontjából.

A SZILÁNKOK-at, akárhogy is közelítjük és akár mennyire is próbálnánk szeretni, bizonytalanságokkal, kételyekkel, csalódottan tesszük le, hiszen még vállalkozásának tétjét sem sikerült pontosan azonosítani: ha a szerző a Balkay család és a lányok történetét szerette volna megírni, háttérben az idealizált Balkay alakjával, akkor a szélesre tárt kontextus eltereli róluk a figyelmet, bizonyos szálak és szereplők teljesen feleslegesen kaptak helyet a regényben, Emma és Erzsébet elvesztek a tükörtermek forgatagában, ráadásul élettörténetük meséje valamiért, ki tudja, miért, éppen 1926 szilveszterén fejeződik be. Am ha ennél nagyobb beruházást tervezett a szerző, mondjuk a tízes-húszas évek társadalmi, művészeti, kulturális folyamatainak és történelmi eseményeinek kis- és nagyváros szembeállítását is magába foglaló nagyregényét, ami elismerésre méltó vállalkozás, és amelynek koncepciója minden gyengeség ellenére átsejlik a hatszáz oldalon, ebben az esetben a már fentebb leírtak értelmében látom erőtlennek és elhibázottnak a kidolgozást. A narratív szerkezet ingatag, a tartógerendák esetenként hiá-

nyoznak, máshol feleslegesek, a prózanyelv erőtlen és egyszínű vakolatként borít be mindent, a díszítmény gyötörően eklektikus, így hát hiába tetszetősek bizonyos boltívek és gyönyörűek egyes tetőablakok, sajnos mégsem tudunk beköltözni ebbe a házba.

Visy Beatrix

KOMMENTÁR VISY BEATRIX KRITIKÁJÁHOZ

„Siratni: semmit. Novalis, Burke én nem vagyok.
Bár lenyűgöz, bevallom, a metsző eszű rosszhiszeműség,
mellyel koruk figyelték.
És ezer okunk van szeretni őket, mert okunk van
rokonérzésre mind az epés moralisták iránt,
a belátásból eredő elfogultság, tragikus egyoldalúság iránt.

Amiben tévedtek: mégsem lehet forradalmi
könyvet írni a forradalom ellen...”

(Petri György: A FELISMERÉS FOKOZATAI)

Visy Beatrix, jeles fiatal irodalomtörténész és kritikus minden részletbeli gazdagsága ellenére lényegében, szerkesztésében elhibázott műnek tartja a SZILÁNKOK-at, amelyet így alkalmatlannak lát annak a problémahalmaznak a megtartására, amelyet Rakovszky Zsuzsa a szövegében felvet. Visy Beatrix a *close reading* szabályait követi s alkalmazza konzekvensen. Hasonlóan jár el, mint Gács Anna, aki – minden empátiája és az életmű iránti nem pusztán kötelese tisztelete ellenére – ugyancsak kudarcnak tekinti a könyvet. (SZILÁNKOK. *Élet és Irodalom*, 2014. szeptember 19.) Így látja ezt Szűcs Teri is, aki a *Revizor*on közölte korrekt és éles elutasítását. (SZTAVROGINÉK NEMJÁRTAK NYUGAT-MAGYARORSZÁGON. <http://revizoronline.com/hu/cikk/5127/rakovszky-zsuzsa-szilankok-magveto/>)

Az én dolgom a továbbiakban azonban nem Visy Beatrix, illetve nemzedéktársai szövegeinek kritikája, hanem egy megítélésem szerint figyelmet érdemlő irodalom- és politikatörténeti szempont felvetése a regény forrásaival szoros összefüggésben. (Ennyiben ez a szöveg óhatatlanul Visy Beatrix, Gács Anna, Szűcs Teri szövegeinek kommentárja.) Nyilván lehetetlen élesen elválasztanunk az eredeti társadalomtörténeti kontextus és a – megközelítően – korabeli szövegek szerepét Rakovszky regényében, ám ebben a rövid írásban inkább az utóbbiak

jelentőségére mutatnék rá. A regény – ha nem is épp az irodalmároknak tetsző módon megfogalmazva – egyik meghatározó témája a századelő magyar progressziójának elit szubkultúrája: a Vasárnapi Kör, illetve a *Szellem*, részben a *XX. század* című folyóirat s távolabbról értelemszerűen a *Nyugat* közege. Az 1910–1911-ben megjelent, összesen két számot megért, Fülep Lajos és Lukács György szerkesztette *Szellem*ben a szerkesztőkön túl többek között Mannheim Károly, Ritoók Emma, Zalai Béla, Balázs Béla írásai jelentek meg. 1915-től ők mind a Vasárnapi Kör tagjai. Firenze, Berlin, Heidelberg, Budapest: ezekben a városokban éltek, tanulnak, dolgoztak a szerkesztők és a szerzők – s ez a tágasság megfelel a folyóirat és az 1915 őszén megalakult Kör orientációjának. A művészettörténész Fülep ifjúkorától a magyar historizmus festészetének, szobrászatának elszánt ellenfele és Nagybánya híve; a filozófus Lukács a korabeli német filozófia szemtanúja, részben alakítója is. Ők a progresszió mellett kötelezték el magukat, s közben ne felejtjük, hogy olykor Rakovszky mennyi gúnnyal használja ezt a szót. Ez a közeg, amelyben rendszeresebben Antal Frigyes, Fogarasi Béla, Hajós Edit, Schlama-dinger (Hamvassy) Anna, Hauser Arnold, Lesznai Anna, Radványi László, Rényi (Gyömrői) Edit, Sinkó Ervin, olykor Bartók Béla, Ferenczy Béni, Kodály Zoltán, Nemes Lampérth József, Polányi Károly tűnt fel, a modern magyar társadalomról való gondolkodás, a ritka nagy intenzitású szellemi élet egyik különösen fontos kiindulópontja volt. Tagjai, illetve látogatói egyaránt kiemelkedő szerepet játszottak a magyar és nemzetközi tudományban, kortárs művészetben, s eltérő mértékben, de egyként részük volt az 1918-as és 1919-es forradalmakban. Utóbb nagy részük emigrálni kényszerült, közülük sokan 1945 után is Nyugaton maradtak, míg mások hazatértek, s eltérő módon és időszakokban, de ismét szerepet kaptak a kommunizmus és államszocializmus éveiben is.

A szellemtörténet, a radikális társadalomkritika, az elitkultúra melletti elkötelezettség és a széjjelbonthatatlan kettősség: a társadalmi és individuális megváltás vágya, mindezek együtt voltak jelen a Vasárnapi Kör világában, ám ez nem jelenti azt, hogy mindegyikük végigment az egész úton, tehát részt vállalt a kommunizmus történetében is. De tény, hogy a Vasárnapi

Kör vitathatatlanul magas szellemi színvonala is hozzájárult ahhoz a máig értelmezést követelő feszültséghez, amelyet a Nép-, majd a Tanácsköztársaság politikai és kulturális megítélése közti drámai eltérésben érzékelhetünk. E helyt nyilván nincs értelme felvetnem a Kommün politikai irányításának kérdését, de arra utalni szeretnék, hogy ama bizonyos 133 nap a XX. századi magyar művészettörténet és oktatástörténet kivételes, fényesen ragyogó periódusa volt, amelynek utóélete még hosszú éveken át, minden hisztérikus gyűlölet ellenére érzékelhető volt a Horthy-korszak világában is.

Mármost a helyzet az, hogy Rakovszky Zsuzsa ennek a progresszív közegnek a radikális kritikáját írta meg a SZILÁNKOK-ban, hol komoran, hol ironikusan, hol empátiával, hol tényleges megvetéssel. A vállalkozást magát komoly szellemi bátoriságnak tekintem, olyan autonóm gesztusnak, amelyet éppoly nagyra értékelek, mint amennyire érteni vélem a *close reading* gyakorlatát folytató kiváló irodalmárok kritikáit. „Mindössze” arra a messze nem apró tényre szeretnék utalni, hogy a magyar progresszió modern kritikája máig megírásra vár, azaz Rakovszky egy javarészt értelmezésre váró területre lépett.

Rakovszky fontos, részben elfelejtett, részben teljesen marginalizálódott szövegeket használt, s ezek felidézése, olykor összeolvasása – úgy vélem – segíthet egy tágabb interpretációs horizont megrajzolásában. Ha tetszik, ez a kommentár semmi más, mint az értelmezési horizontok léptékváltásának módszere mellett érvelő szerény (és igen vázlatos) javaslat. Rakovszky tehát használta Balázs Béla korabeli NAPLÓ-ít, Lesznai Anna a korszakról szóló, jóval későbbi, 1966-ban megjelent KEZDETENBEN VOLT A KERT című regényét, Sinkó Ervin 1928-tól írt OPTIMISTÁK című kulcsregényét, amely Jugoszláviában 1953-ban jelent meg. Eltérő a forrásértékük, komoly különbség van minőségük és utóéletük között is. Ám közös bennük, hogy azokat „belülről” írták olyan szerzők, akik ha eltérő országokban, más módon is, de végül mind a baloldalon éltek le életüket, válságok és választások között. Fontos forrása azonban ennek a könyvnek Ritoók Emma A SZELLEMEK KALANDORAI című, 1921-ben megjelent könyve, amelyben az egykor a Vasárnapi Körhöz tartozó irodalmár, műfordító, eszszéista, széppíró igen kíméletlen, számos ponton mélyen elfogult s igazságtalan kritikáját adja a Vasárnapi Körnek, illetve közegének.

A SZELLEMEK KALANDORAI-nak 1989 utáni recepcióját a könyv 1993-as, Bodnár György gondozásában megjelent kiadása indította el. Így jelent meg Szalai Júlia és Nagy András fontos elemzése 1995-ben jelen folyóiratban. Szalai Júlia a Bodnár által szerkesztett sorozat egyik köteteként tekintette át Ritoók könyvének problémáit is, s idézte az azóta is kiadásra váró, az OSZK-ban őrzött kéziratok naplót, amelynek forrásértéke kétségbevonhatatlan. Nagy András kritikus-empatikus elemzése kiváló kiindulópontja lehet egy szélesebb Ritoók-interpretációnak. (Szalai Júlia: A POLGÁR ÉS KORA. EGY KÖNYVSOROZATRÓL – NÉGY REGÉNY KAPCSÁN. Nagy András: INFLUENZA A VIHARBAN. *Holmi*, 1995. február. 254–263., ill. 263–271.)

A német kultúrában ugyancsak járatos, a magyarországi nőemancipációban fontos szerepet játszó, nemesi származású, református családból származó Ritoók Emma, amúgy hosszú éveken át Zalai Béla benső jó barátja, komoly utat tett meg, amíg a Vasárnapi Kör tagja lett. A származási, vallási helyzettel és osztálytudattal összefüggő, egymást erősítő habitus és annak – utóbb reménytelennek bizonyult – meghaladása éppoly fontos része egy alapos rekonstrukív értelmezésnek, mint Ritoók nemi szerepekről alkotott felfogása. Az egyenjogúság vágyának (Ritoók 1895-ben, huszonhét évesen kezdhette meg gimnáziumi tanulmányait [1], s 1900-ban iratkozhatott be a pesti egyetemre), úgy tűnhetett, természetes közege lehet a Vasárnapi Kör, de ez sem így volt. Ő 1916-ban adta oda Balázsnak a regény első változatát, ekkor még A LÉLEK KALANDORAI volt a címe. „*Rossz regény. Nincs víziója, süket, átlátszó, atmoszférátlan. Nem művész élménye. De nagy emberi élmény. Mégis nagyon megfogott. Milyen nagy generáció az, amelynek vihara őt elkapta! De ő csak influenzát kapott tőle, szegény. Vénlánytragédia. A nemi élet tényeire teszi a hangsúlyt, ott dől el számára minden, s ezért feldől minden. Mert evvel reprezentálja az embereket, és keserű csalódása, hogy a coitusban nincs villámlás, mennydörgés, és nem nyílik meg az ég... Ijesztett a regényben, hogy valaki, aki részese volt, csalódhatott a generációkban.*” (Balázs Béla: NAPLÓ 1914–1922, II. kötet. Magvető, 1982. 144.) Tény, hogy Ritoók keservesen csalódott azokban, akiktől egyszerűen remélte a szellemi megváltást, a felszabadulást és az emancipációt, azt, hogy épp nem úgy fogják látni és érteni, mint azt Balázs Béla sorai tanúsítják. A SZELLEMEK KALANDORAI ennek a

traumának a dokumentuma is, de látnunk kell, hogy a kiábrándultság nem 1919-ben, hanem hosszú évekkel korábban kezdődött el.

Rakovszky nem pusztán jól érzékelhetően használta ezt a könyvet, de elég világosan utal is rá. Ritoók egyik főhősét Donáth Ervinnek hívják, míg Rakovszkyét Moór Ervinnek. Ám nem pusztán azért vélem fontosnak Ritoók szövegét felidézni, mert az én olvasatomban annak csaldóttósága kétségkívül Rakovszky egyik fontos, talán felszabadító forrása is volt egyben. Nem az a kérdés, hogy Ritoók és Rakovszky könyve összemérhető-e irodalmi értékük tekintetében: úgy olvasom, hogy nyilván nem, de nem is ez a lényeg. Ellenben a Ritoók könyvében megbonthatatlan, megalázó férfivilághoz képest Rakovszky kortanú nagyrészt nők. A két szöveg a szoros olvasat tesztjét nem egyként állja ki, s azok összevethetetlenek, de együttes elemzésük mégis tanulságosnak tűnhet. Ehhez persze szükség lenne egy átfogó Ritoók-kutatásra, amelynek kevés nyoma van: Lengyel András egy szép esszéje és Szapor Judit bátor angol nyelvű szövege, amelyben *A SZELLEMEK KALANDORAI*-nak szerzője és Lesznai Anna együttes elemzésére vállalkozik igencsak lefegyverző eleganciával. (Lengyel András: *A VASÁRNAPI KÖR „RENEGÁTJA”*. *A GONDOLKODÓ RITOÓK EMMÁRÓL. = ÚTAK ÉS CSAPDÁK. IRODALOM- ÉS MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK*, 1994. Tekintet Alapítvány, 7–76. Judith Szapor: *DISPUTED PAST: THE FRIENDSHIP AND COMPETING MEMORIES OF ANNA LESZNAI AND EMMA RITOÓK. AHEA: E-journal of the American Hungarian Educators Association*, Volume 5 (2012): <http://ahea.net/e-journal/volume-5-2012>.)

Rakovszky kritikai regényének valóban két, egymással nem mindig érintkező rétegét, problémáját azonosíthatjuk épp ebben a kontextusban. Egyrészt figyelemre méltó, hogy a „nagy történelem” kérdéseit a szerző szinte kizárólag a mikrovilágok és személyek viselkedésén keresztül, tehát jellemtelenségek dimenziójában érti és értelmezi. Ezt én azonban nem az architektúra hiányának, hanem a „történelmi esemény”, ha tetszik, nagyon is tudatos – jelentős részben feminista – kritikájának látom. Rakovszky szerint nincs az a történelmi szükségszerűség, az a szellemi fontosság, amely elnézhetővé teszi a mindennapi élet aljosságait. Magyarán: Rakovszky nem ignorálja, hanem minden erejével láthatatlanná teszi azt a koncepciót, amelynek a nevében hősei éltek. És ez azért mégiscsak

egy igazi – azaz nem marginális, hanem nagyon is figyelemre méltó – szempont. Ráadásul az is elég nyilvánvaló, hogy a századelő hőseinek emancipált életformák iránti elkötelezettsége teoretikusan ugyan kétségbevonhatatlan volt, de ami a gyakorlatot illeti, mint azt például Balázs élete mutatta, volt mindebben némi sötétség és jellemtelenség. Rakovszky, egyszerűen szólva, észrevette, s jól vette észre, hogy Ritoók kritikája nem csak s nem elsősorban ideológiai-kritika: hanem a nagy történelmi átváltozás elviselhetetlen ócskasága volt az, ami meghökentette. Nyilván szokatlannak is tűnhet, hogy a feminista percepció egyik első magyarországi regénye egyben jobboldali kritika is.

Másrészt ezzel szoros összefüggésben tűnik elének Rakovszky visszatérő kérdése, a vidéki élet fenomenológiája. Vajon van-e, lehetséges-e a politikai rendszereken átvélő igazi otthon, maradt-e valami a politika pokla alatt abból, amit mikroközösségnek hívunk, ha tetszik, Heimatnak. És ezt én – aki nagyvárosban éltem le majdnem az egész életem – érvényes problémának látom. Ritoók nyilvánvalóan ezen az állásponton volt: a *Gemeinschaft* magától értetődősége volt a válasz – de ezzel az álommal nem volt egyedül a Horthy-korszakban: Krúdy addig álmolta ezt az álmod, míg bele nem halt, és persze ott voltak a Pesten élő csaldóttok, mindjárt Kosztolányi, hiszen a *PACSIRTA* a nosztalgia könyve is.

Ezt a Sók-, Sopron-nosztalgiát vélem, látom a könyv legfontosabb és persze legkockázatosabb részének, amely elválaszthatatlan attól, hogy a szerző tudja, hogy hősei a modern világ úttörői, de mégsem felejtette el, hogy egyben a lélek és a szellem kalandorai. A kérdés ennyiben az, hogy lehet-e vidéken élni, a vidéket mint az ártatlanság és otthonosság ismerős birtokát visszaélni, rekonstruálni. (Miközben vagy nyolcmillióan élnek Budapest határain túl, tehát ez a kérdés pusztán retorikus.) Ám mindez már a kulturális földrajz léptékváltozásának problémája, amely korunk egyik alapkérdése. Lehet, hogy Rakovszky nosztalgikus, azaz rossz választ ad erre a kérdésre, ám szemernyi kétség sincs bennem aziránt, hogy ő maga tudja, miért is választotta élete színterétül Budapest helyett Sopront, s miért is él abban a városban, amelynek múltját felidézi. De ennek a kérdésnek a megválaszolása messze túlvezet ennek a kommentárnak a keretein.

Rakovszky könyvét úgy látom, mint Petri régi és fontos versének akaratlan felidézését, ha tesszük, parafrázisát. A kérdés az, hogy miként lehet megteremteni a polifon regény eltérő világok iránti nyitottságát egy olyan könyvben, amelynek írója a legkorrektebb módon a leghatározottabb ellenszenvet s olykor megvetést érez hősei iránt. Attól tartok, ennek az ellentmondásnak része van azokban a szövegteremtési ellentmondásokban, amelyeket a regény kritikusai szigorúan kértek számon. Az az egységes vagy egyetlen hang, amely valóban a regény minden fejezetét, eseményét uralja, s amely nem változik meg a nézőpontváltások alkalmával sem, ebből a lehetetlen feladatból ered. Én azonban nem pusztán rokonszenvet érzek eme szemléletmód iránt, hanem igen termékenynek is vélem. Rakovszky könyvét forgatva újra és újra szembesültem az eltűnt életvilágok felidezésének és Barthes lenyűgöző követelményének, a semlegesség pátozának összefüggésrendszerével.

Így aztán épp annyira megszerettem ezt a könyvet, mint amilyen ellenszenvvel ábrázolja a regény azokat, akikben az életemet máig meghatározó szellemi horizont hőseit látom.

György Péter

KÉT BÍRÁLAT EGY KÖNYVRŐL

*Dragomán György: Máglya
Magvető, 2014. 448 oldal, 3990 Ft*

I

MÁGLYÁBÓL MÁGIA

Nem tudom nem életrajzi fordulattal kezdeni: az 1973-ban Marosvásárhelyen született, ott gyerekeskedő, majd 1988-ban Magyarországra áttelepült Dragomán György új könyve leginkább az ő megelőző, szintűgy nem nevesített erdélyi városban játszódó regényével, A FEHÉR KIRÁLY-lal rokonítható, amelynek kamasz fiú elbeszélő hőse a Duna-csatornához kényszermunkára hurcolt apja nélkül, elkeseredett anyját támogatva

téblából a kommunista diktatúra hétköznapjaiban. De jó okkal emlékeztethet az ezúttal kamasz lány hőst beszélgető MÁGLYA például Józsa Márta AMÍGA NAGYMAMI MEGKERÜL, Tompa Andrea A HÖHÉR HÁZA és Láng Zsolt A FÖLD ÁLLATAI című könyveire is, amelyek egyaránt a Ceausescu-időszak Erdélyében játszódnak, és amelyekben egy-egy fiatal lány szemszögéből látjuk a közelmúlt romániai valóságát. Az árván maradt Emmát nevelő „Nagymama” alakjáról meg eszünkbe juthat Agota Kristof TRILÓGIÁ-jának „Nagyanya”-ja, aki jelentős mértékben hozzájárul a háborús körülmények között eszmélkedő regénybeli ikrek gyorsított ütemű felnőtte válásához. Most nem beszélve a további lehetséges párhuzamokról, teszem azt Rakovszky Zsuzsa A HULLÓCSILLAG ÉVE című, az 1950-es évek Magyarországnál játszódó, kislánynézőpontból megírt regényéről...

Az életrajzi háttér és a tematikus-motivikus rokonsági kör említése után következzen a korrajz: a MÁGLYA, szemben a fent említett művekkel, már nem a diktatúrában játszódik, hanem a diktatúra 1989-es összeomlását követő időszakban, amely, ha úgy vesszük, még most sem ért véget. Hiszen még most, a romániai forradalommal egyidejű magyarországi békés rendszerváltozás után negyedszázaddal sem mondhatjuk, hogy igazán felnőtünk volna a zsírosan antidemokratikus talajból nagy hirtelen kiszökkenő demokrácia komoly és szép feladatához. Bizonyos értelemben, az újsütetű demokrácia – sajnos antidemokratikus megszokásokkal terhelt – gyakorlásának értelmében, ugyanolyan gyerekek maradtunk, mint Dragomán regényének elbeszélő hőse, a tizenhárom éves Emma. A diktatúrából kilábaló kamasz lány személyre és korszakra szabott története rólunk szól – a BOVARYNÉ Flaubert-ének *bonmot*-ját ideferdítve: Emma mi vagyunk.

A huszadik század végi történelmi közegbe ágyazott nevelődési regény elbeszélő hősét követő (az ő nézőpontjával azonosuló) olvasóként a teljes idegenségből indulunk – és az éppen még elérhető otthonosságig jutunk. Történetünk legelején az árván maradt Emmát magához hivatja a nevelőotthon igazgatónője, akinek irodájában már vár rá egy idős „néni”, aki azt mondja magáról, hogy a nagyanyja, és arra kéri őt, hogy szólítsa „Nagymamá”-nak. (8.) A mindvégig jelen időben fogalmazó Emma ezentúl így is hívja őt: „Nagymamá”-nak a nagymamáját.